

Yayın Deęerlendirme / Book Reviews

Dursteler, Eric R. (2012). *İstanbul'daki Venedikliler. Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, çev. Taciser Ulaş Belge. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Mehmet Aydın*

Bir tarihçi olmadığım halde yaptığım bir çalışma dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilişki ilgimi çekti. Çalışmamın künyesi şöyledir: Marino de Cavalli (Cicero'dan Uyarlayan), *Yaşlılığa Övgü Der-Medh-i Pirî*, çev. Murad Beg, Hazırlayan: Mehmet Aydın, TDK Yay., Ankara 2007). Marino de Cavalli 1557-1560 yılları arasında Venedik Cumhuriyeti tarafından İstanbul balyosu olarak atanmış önemli bir diplomattır. Benim çalışmamın esasını balyos Marino de Cavalli'nin Cicero'dan yaptığı bu uyarlama oluşturur.

Her zaman insanlar arasında olduğu gibi devletler arasında da ilişkiler olmuştur. Ancak Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişki özel bir ilişkidir. Türkiye'deki tarihçiler arasında bu ilişkiye eğilenlerin sayısı, dil engeli yüzünden, bir elin parmaklarının sayısına bile ulaşmaz. Osmanlı-Venedik ilişkileri konusunda M. Tayyip Gökbilgin, Şerafettin Turan ve Mahmut Şakiroğlu'nun çalışmaları vardır. Bunlara, Osmanlı tarihinin her alanıyla ilgili olduğu gibi bu alanyla ilgili olarak da özellikle Halil İnalçık'ın çalışmaları ile Cemal Kafadar ve Metin Kunt'un çalışmaları eklenebilir.

Kendi çalışmam dışında, genç bir arkadaşın doktora tez izleme komitesindeki görevim dolayısıyla alana ilgim sürdü. Tez izleme komitesinde görev aldığım genç tarihçi elçilik tercümanları üzerine çalışıyordu (Türkan Polatçı, Osmanlı Devleti'nde Sefaret Tercümanları, Samsun 2009). Osmanlı'nın diplomatik ilişki kurduğu ülkelerin başında gelen Venedik Cumhuriyetini İstanbul'da temsil eden balyoslar (baylos) elçilikte sayıları 5 ile 10 arasında değişen dragoman yani tercüman istihdam ediyorlardı. Dursteler, dragoman kelimesinin Farsça kökenli tercümandan türediğini belirtmiştir (s. 53). Ancak benim başvurduğum bütün sözlükler tercüman sözünün Farsça değil, Arapça olduğunu söylüyor. "Dragomanlar ile çırakları giovanni di lingua, Yeni Çağ başlarında İstanbul'un çokdilli

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü - Samsun / Türkiye
mehmeta@omu.edu.tr

dünyasında, misyonunun çalışabilmesi ve başarısı için hayati önem taşırlardı: Venedik kordiplomatığının ayırt edici bir özelliği olan düzenli rotasyon nedeniyle eski balyos Marino de Cavalli'nin, Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen diplomatların '[onların] Slavca, Rumca ve Türkçe dillerini bilmeleri gerekir, yoksa sağır dilsiz gibi olacaklardır' uyarısına rağmen İnebahtı Savaşı sonrasında İstanbul'a gönderilen balyosların hiçbiri Babıâli'de konuşulan Osmanlı Türkçesinin kurallarını bilmezlerdi" (Dursteler, s. 54).

Bu konuları, kaç defa toplandığını hatırlamadığım tez izleme komitelerinde konuştuğumuzu hatırlıyorum. Bu komite toplantıları sırasında Dursteler'in kitabından önce, Lucette Valensi'nin Türkçeye A. Turgut Arnas'ça Venedik ve Bâb-ı Âli Despot'un Doğuşu (Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, 147 s.) biçiminde çevrilen eserini de okudum.

İstanbul'a genellikle Padova'da çok iyi eğitim görmüş Venedik Cumhuriyetinin soyluları arasından balyoslar seçilip gönderiliyor ve bunlar İstanbul'da iki yıl süreyle görev yapıyorlardı. Balyoslar ülkelerine döndüklerinde Senato'da elçilik raporlarını kalabalık ve meraklı bir topluluğa okuyorlardı. Valensi'nin kitabının odağında bu merak uyandıran elçilik raporlarının içerikleriyle bu raporların senatoda okunması süreci vardır.

Eric R. Dursteler'in kitabı daha yeni bir çalışma. Bu çalışmanın birden çok kurumca her bakımdan desteklediği yazarınca belirtiliyor. Projesine sağlanan mali destekler sayesinde yazar, Venedik'te araştırma yaparak verimli ve hoş bir yıl geçirdiğini yazıyor. Dursteler'in eseri giriş, notlar, sözlükçe ve dizin dışında altı bölümden oluşuyor. Eserin geniş ölçüde birincil Venedik kaynaklarına ve başka ikincil kaynaklara dayanarak hazırlandığını belirtmek gerekir. Hem Venedik hem de Osmanlı arşiv kaynaklarını, yani her iki dünyayla ilgili birincil kaynakları kullanabilmek çok güç bir iştir.

Dursteler, çalışmasının amacını "Osmanlı-Venedik kültürel etkileşimini ve bir arada varoluş deneyimini hem aydınlatmak hem de açıklayabilmek" biçiminde belirlemiştir. Ayrıca araştırmacının amaçları arasında "Yeni Çağ'ın başlarında kimlik konusunu daha akışkan, daha karmaşık bir biçimde yeniden ele almak" da vardır (s. 29). Orta Çağ'da olduğu gibi Yeni Çağ'ın başlarında da hem bireysel kimliğin hem de grup kimliğinin en temel unsurlarından biri dindir. Bir yanda Osmanlı açısından Hıristiyan Batı dünyası (bilâd-ı küffâr), öbür yanda da Hıristiyan dünyası açısından İslam vardı. Yeni Çağ'ın başlarında Hıristiyan dünyasında da İslam dünyasında da din anlamında bir çoğulculuktan ve parçalanmışlıktan söz edilebilir. Buna rağmen "Hıristiyan Avrupalılar, çok geniş bir alana yayılan ve çeşitlilik gösteren İslam'ı 'Türk' olarak adlandırmayı seçmişlerdir. Dile ve etnik kökene ilişkin bir terim olmakla birlikte 'Türk' bu dönemde tüm Müslümanları tanımlayan dini bir torba sözcük olarak kullanılmıştır" (s.16). Türk olmak, Venedik belgelerinde din değiştirip Müslüman olmak anlamına gelir. Sınır bölgelerinde yaşayanlar açısından din değiştirmek çok sık rastlanan bir durumdur. Genel olarak başarılı bir çeviri olan metinde "torba sözcük" yerine başka bir öbek bulmak gerekirdi.

Metinde millet kimliği de yeniden tartışılmıştır. Yazarın bu konuda başvurduğu kaynaklar millet kavramını genç ve hayalî (kurgulanmış cemaatler) sayan Eric J. Hobsbawm, Ernst Gellner ve Benedict Anderson'ın görüşleridir. Bu yazarların ortak yanıları özcülük karşıtı olmalarıdır. Bütün belgeler Yeni Çağ'ın başlarında kimliğin günümüzdeki gibi özcü ve milliyetçi bir bakışla tartışılmayacağını ve tanımlanamayacağını gösteriyor.

“Birey ve grup kimliklerini bir nesne gibi değil de bir süreç gibi sabit olarak değil de akışkanlık içinde incelemek genellikle ortaya bulanık bir resim çıkarır; bununla birlikte modern-öncesi, millet-öncesi döneme ilişkin bu resim tarihsel yönden genellikle çok daha hassas ve kesindir.” (s. 156). Yazar, kimliği oluşum halinde ve bir süreç olarak algıladığını çok sık vurgulamıştır.

“Avrupa’da bütün büyük devletlerin şu veya bu zamanda Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik veya ticari ilişkileri olmuştur, ama bunlardan hiçbiri ilişkilerinde Venedik Cumhuriyeti kadar ileri gitmemiştir.” (s. 4). Bir bakıma Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı ile ilişkilerde Avrupalı öbür devletlerle yarışmış ve yarışı özellikle Yeni Çağ’ın başlarında önde götürmüştür. Venedik’le Osmanlı İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul arasındaki benzerliklerin bu ilişkinin geliştirilmesinde rolü vardır. Gerek Venedik gerekse İstanbul çok farklı kültürlerin ve kimliklerin bir arada var olmayı sürdürdüğü mekânlardır.

Yeni Çağ’ın başlarında Osmanlı İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul’da önemli sayıda Venedik Cumhuriyeti vatandaşı yaşamıştır. Bunların başında Venedik Balyos’u ve onun kapı halkı vardır. Bu dönemde Venedik Cumhuriyeti’nin tebaası olan soylu tacirler, yurttaşlar, sürgünler, köleler, Rumlar, Yahudiler, dinî cemaat mensupları (misyonerler), mühtediler, denizciler, kadınlar vb. İstanbul’u sürekli veya geçici mekân tutan değişik gruplardır. Bütün Venedik tebaasının Osmanlı nezdindeki temsilcisi çok geniş yetkilerle donatılmış Venedik Balyosudur. Elbette “Venedik cemaatinin İstanbul’daki coğrafi merkezi çağdaşlarının ‘Balyoshane’ olarak adlandırdığı elçilikti. 1453’te İstanbul’un fethiyle, 1499’da savaşın patlamasına kadar geçen dönem içinde balyos, (ticari anlamda) canlanan Galata limanındaki mahallenin merkezine taşındı. 1537-40 savaşından sonra, balyos şehir surlarının dışında, Galata sırtlarındaki Vigne di Pera adı verilen daha serin ve vebaya karşı daha korunaklı olduğu için genellikle yaz aylarında oturan ikinci bir konut daha yaptırmıştı. Kıbrıs savaşından sonra, balyos Galata’daki ikametgâhını kesin olarak terk edip Vigne di Pera’daki mülküne yerleşti; yavaş yavaş diğer Avrupa devletlerinin elçilikleri de aynı yolu izleyerek bu semte taşındılar” (s. 37).

İstanbul’da Venedik Cumhuriyeti vatandaşları ile Osmanlı tebaası arasında ne tür ilişkiler geliştirilmiştir? Dursteler’in cevaplamaya çalıştığı en önemli sorulardan biri budur. “Halklar arasında çıkan çatışmalar üzerine anlatılan öyküler, işbirliğini anlatanlara göre her zaman daha inandırıcı olmuş ve belki de insanlık durumunu daha iyi temsil etmişlerdir /.../ Venedik -Osmanlı ilişkilerinin tanımlayıcı özelliği çatışma kadar bir arada varoluştur da. Çatışma tarihine ciltler ayrılmıştır; ama bir arada varoluş anları veya mekanizmaları büyük ölçüde gözden kaçmıştır.”(s. 227). Venedik cemaati ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler içinde ticaret başta gelir.

Osmanlı İmparatorluğunda çok önemli mevkilere yükselebilen Venedik Cumhuriyeti yurttaşları da vardır. “En ünlü mühtedilerden biri Cicala ya da Kapudanpaşa Çıgalazade Sinan Paşa (Cağalzade ya da Cağaloğlu olarak da bilinir) babasıyla birlikte korsanlar tarafından esir alınmıştı ve babasının serbest bırakılmasını sağlamak için Hıristiyanlıktan vazgeçmişti.” (s. 168). İstanbul’daki Cağaloğlu adı bu ünlü mühtedinin kalıntısıdır.

Venedik Cumhuriyeti vatandaşları arasında iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde önemli ve örtülü rolleri olan Yahudiler de vardır. Yahudiler ticareti bazen kendi adlarına değil, Venedik soyluları adına yapıyorlardı. Ancak Venedik cemaati içindeki Yahudiler bir örnek

değildir. Yazar, Yahudiler içinde bulanık kimlikli “Marrano”lar diye bir gruptan söz eder. “Marranoları kesin biçimde kategorileştirmenin güçlüğü, Righetto, diğer adıyla Anriquez Nuñez ya da diğer adıyla Abraham Benvenisti vakasının da gösterdiği gibi, Yahudiler için bile zorlu bir meseleydi. /.../ Venedikteki Yahudi cemaatinin önderlerinden biri, Righetto’yu bir Marrano, ‘ne bir Yahudi ne de Hıristiyan olduğu için...yelkenleri egemen olan dini veya siyasi rüzgara göre değiştirmeye hazır ‘iki dümenli bir gemi’ olmakla suçlamıştır. Bu kararsız durum aileden gelen bir özellik gibi görünmektedir. Righetto’nun babasının, “ne Hıristiyan ne Yahudi ne de Türk olduğu ve kendisinin paranın yasasından başka yasa tanımadığı söylenmiştir” (s. 158). Marranoların çıkarları için kılıktan kılığa girenlerden, bugün söylediklerini, ertesi gün unutanlardan ve hep güçlüden yana olanlardan veya görünenlerden pek farkı yoktur.

Osmanlı’da ticaretin genellikle gayrimüslimler tarafından yürütüldüğü ve Türklerin ticareti bilmedikleri ve sevmedikleri biçiminde yaygın bir kanaat vardır. Şüphesiz bunun doğruluk payı yüksektir. Ancak buna uymayan örnekler yok değildir. Dursteler, sayısı çok olmasa da Osmanlı’da ticaretle uğraşan yöneticilerin bulunduğunu belgelemiştir. Bazı Osmanlı idarecileri de uluslararası ticarete gayrimüslim araçlar yoluyla katılmışlardır. Zira o dönemde de ticaretin önemli zenginlik kaynağı olduğunu görmemek mümkün değildir.

Dursteler, İstanbul’la ve Galata ile ilgili olarak birkaç defa Evliya Çelebi’ye de başvurur. Birinde Galata’nın nüfusuyla ilgili olarak Evliya Çelebi’nin 200.000 kâfir ve 64.000 Müslüman bulunduğunu bildiren tahminini epey şişkin bulur. “Ama şehrin yapısını belki daha iyi yansıtan onun, 17. yüzyıla gelindiğinde Galata’nın 93 mahalleye -70 Rum, 17 Müslüman, üç Avrupalı, iki Ermeni ve bir Yahudi mahallesi- sahip olduğunu bildiren raporudur.” (s. 232). Başka bir bağlamda daha Galata’daki meyhaneler ve şaraplarla ilgili olarak Evliya’nın eserine gönderme vardır. Ancak yazar, Hammer’in iki ciltlik İngilizce Seyahatname çevirisini kullanmış ve bunu birincil yayımlanmış kaynaklar arasında göstermiştir. Hammer’in 1846’da yayımlanan Seyahatname çevirisi birincil kaynak sayılabilir mi?

Dursteler’in kitabı da Valensi’nin kitabı da geniş ölçüde birincil Venedik kaynaklarına dayanıyor. Osmanlı İmparatorluğu, özellikle gücü dolayısıyla Venedik Cumhuriyeti tarafından dikkatle gözleniyor. Balyoslar, tacirler, dragomanlar Venedik Cumhuriyetinin radarı gibi çalışıp onun için bilgi toplamaya çalışıyorlar. Osmanlı İmparatorluğuna kendi ürettiği belgelerden bakılabileceği gibi Venedik Cumhuriyeti vb. bazen müttefik, bazen düşman bir devletin belgelerinden de bakılabilir. Hiçbir zaman tek yanlı bir bakış kandıracı olamaz. Tarih anlatısının sağlığı kullanılan belgelere bağlıdır. Ama ne olursa olsun tarihçi sonunda bir anlatı kurgular. Hem bu anlatıda hem de belgelerde boşluklar vardır. Tarihin yorumu bu boşlukların doldurulması çabasıdır. Dursteler’in eserini din eksenli bir tarih yorumu saymak mümkündür. Zira metinde din hem ticari ilişkilerde hem kimliğin oluşması sürecinde en temel unsurlardan biri sayılmıştır. Gerek Orta Çağ gerekse Yeni Çağ’da din insanların hayatında şimdikinden daha önemli bir yer tutuyordu. Elbette o dönem yazan bir tarihçiden de bu gerçeği göz ardı etmesi beklenemez.

Bu yazıda sözü edilen kitaplarla ilgili boşluklar var. Hiçbir yazı ele aldığı metni tam olarak kuşatamaz. Bu boşlukları doldurabilmek için en doğru yol söz konusu metinlere başurmaktır.